

Záró beszámoló
(NKFIH-FK-125520 A jogosultságkultúra hiánya a közép-európai jogi kultúrákban.
Mítosz vagy valóság?)

Fekete Balázs

1. A projekt menete

A projekt 2017 október elsején indult és 2021 szeptember 30-án ért véget. Az eredeti munkatervhez képest két változtatás történt. Az első alapvetően szakmai jellegű volt, eredetileg Ausztriában szerettünk volna kérdőíves adatfelvételt végezni, de mivel nem találtunk megfelelő együttműködő partnert jogszociológiai kutatáshoz, ezért – David Nelken ajánlása alapján – Hollandiában kerestünk partnert, és így végül a magyar és a szerb adatok mellett holland adatokkal dolgoztunk. Véleményünk szerint ez jó döntés volt a projekt költségvetése szempontjából, a holland adatfelvétel arányaiban olcsóbb volt, mint egy lehetséges osztrák, illetve Marc Hertogh professzor személyében egy kiváló együttműködő partnert találtunk, aki végigkísérte a teljes projektet és számos fontos észrevétellel járult hozzá a kutatáshoz. A második változás a COVID19-hez kapcsolódott. 2020 tavaszán terveztük véglegesíteni az összehasonlító adatelemzésen alapuló tanulmányunkat és egy lezáró konferenciát szervezni, ahol bemutathatjuk az eredményeket, azonban ezt a vírushelyzet és a hozzá kapcsolódó korlátozások érdemben megnehezítették (a *Research Committee on Sociology of Law* 2020-as éves konferenciája elmaradt, ahol már volt egy saját szervezésű panelünk, mely célja részben az eredményeink bemutatása volt), és ezért kértük egy évvel a projekt meghosszabbítását, amit az NKFIH engedélyezett is.

A 2017-2018-as időszakban elvégeztük a kutatáshoz kapcsolódó elméleti és szakirodalom áttekintő munkát, és ebben nagy hangsúlyt fektettünk arra, hogy az európai jogszociológia vezető személyiségeivel is felvegyük a kapcsolatot. Ennek keretében egy-egy műhelykonferencia keretében előadást tartott a Jogtudományi Intézetben David Nelken – *King's College* – (2018. április 25.) és Marc Hertogh – *University of Groningen* – (2018. október 25.). Ezekon a műhelykonferenciákon a régióból több jogszociológus is részt vett, és ezzel ebből az irányból is sikerült számos fontos információt és kapcsolatot „becsatornázunk” projektbe.

A 2018-2019-es időszak egyik nagy eredménye az összehasonlító empirikus adatfelvétel lebonyolítása volt. Komolyabb munkával, mely a projekt első évében kezdődött, bevonva ebbe Marc Hertogh-ot és több szakembert a régióból egy olyan kérdőívet állítottunk össze, amely a szokásosnak tekinthető attitűdkérdések helyett a mindennapi konfliktusszituációkra helyezte a hangsúlyt és így kísérelte meg vizsgálni, hogy a jogosultságok és azok érvényesítése milyen szerepet játszik abban, hogy a mindennapi életben. A kérdőív próbakérdése 2019 első hónapjaiban történt, míg az adatfelvételt a Kantar-Hoffmann piackutató cég – melyet több ajánlattevő közül választottunk ki – végezte 2019 májusa és júniusa között. Továbbá, annak érdekében, hogy kvalitatív kutatással is ki tudjuk az eredmények értelmezését egészíteni, bevontuk külsősként a projektbe egy szociológust (Gulya Fruzsina), aki olyan szervezetek munkatársaival készített interjút, akik valamilyen formában jogi segítséget nyújtanak a hozzájuk fordulóknak, ez az interjúkészítés illetve elemzés 2020 elejéig zajlott. A két korábbi műhelykonferencia anyagaiból összeállított – közel 100 oldalas – a közép-európai jogi kultúrákra fókuszáló *special section* a *Jahrbuch für Ostrecht* (MTA IX. osztály folyóiratlista A kategória) 2019-es számában jelent meg.

A 2019-2020-as időszakban megkezdtük az eredmények bemutatását hazai és nemzetközi szinten is. A sikeres rendezvények mellett a *Research Committee on Sociology of Law* 2020-as éves konferenciája keretében, mely a Lundi Egyetemen lett volna megtartva, egy panelt is

szerveztünk a jogtudat empirikus kutatásának európai tapasztalatairól, részben az eredményeink bemutatása, de ez a konferencia a COVID19 miatt elmaradt és azóta sem tartották meg. A járványhelyzet a készülő zárótanulmányunk elkészítését is megnehezítette, hirtelen a projekt összes résztvevőjének jelentősen megneheződtek a munkavégzési körülményei. Ezért is kértük a projekt egy évvel történő meghosszabbítását.

A 2020-2021-es időszak elején elkészültünk az kvantitatív adatokat feldolgozó tanulmányunkkal (*Rights Consciousness in Hungary and Some Comparative Remarks. Could an Increasing Level of Rights Consciousness Challenge the Autocratic Tradition?*), melyet elsőként az *International Journal of Law in Context* (Q1) című folyóirathoz nyújtottunk be, ahol elutasították a közlést a reviewer-ek véleménye alapján, de nagyon sok hasznos észrevételt kaptunk a kifejezetten tartalmas lektori véleményekből. Ezek alapján tovább dolgoztunk a szöveggel, és az új, jelentősen átdolgozott változatot benyújtottuk a *Review of Central and East European Law* (Q1) című folyóirathoz, amit a szerkesztő egy előzetes levelezés után támogatott, ahol jelenleg is várjuk a lektori véleményeket.

Összhangban a nemzetközi jogszociológiai trendekkel, ebben az időszakban egy további kvalitatív elemmel bővítettük az eszköztárunkat. 2020 decemberében, egy előkészítő időszakot követően, a ResearchCenter nevű piackutató cég három online fókuszcsoporthoz szervezett a kérdőívben szereplő mindennapi konfliktusszituációk további tanulmányozásához. Ennek az új elemnek a bevonását részben külső – a Társadalomtudományi Kutatóközpont – forrás tette lehetővé. Ezek a fókuszcsoporthoz olyan releváns új adatokkal és következtetési lehetőséggel szolgáltak, hogy abból egy másik angol nyelvű tanulmányt készítettünk (*Rights Consciousness in Hungary: What is Behind the Numbers? Lessons of a Focus Group Study*). Ez a tanulmány megjelenés alatt van a tavaly elhunyt – az európai jogszociológiában vezető szerepet betöltő – Reza Banakar emlékkötetében (*Remembering Reza Banakar*). A kötet 2022-ben a Hart Publishing jelenik meg, szerkesztői: Hakan Hyden, Ulrike Schultz, David Nelken és Roger Cotterrell, a mi tanulmányunkat Roger Cotterrell lektorálta és apróbb módosításokkal az elfogadását javasolta.

Mivel a korábban már említett RCSL konferenciát ez évben sem tartották meg, ezért júniusban egy online nemzetközi műhelybeszélgetésen bemutattuk az eredményeinket a szakmai közösség tagjainak és izgalmas beszélgetést folytattunk arról, hogy milyen irányban lehetne továbbvinni a kutatást.

2. A kutatás legfontosabb megállapításai a kiinduló hipotézisek fényében.

Első kiinduló hipotézisünk az volt, hogy a rendszerváltás sem vezetett a magyar jogi kultúra, különös tekintettel a joggal kapcsolatos laikus attitűdök, drasztikus átalakulásához. Ez pedig magában rejti azt, hogy a jogtudatosság, különösen a jogosultságokkal kapcsolatos tudatosság sem változott érdemben a szocialista időszakkal összehasonlítva (H1.1.).

Ezt a hipotézist alapvetően megerősítette a kutatás, ugyanis még mindig azt láthatjuk, hogy a polgárok szemében a jogosultságokon alapuló igényérvényesítés nem az elsődleges konfliktus megoldási stratégia. A kvantitatív adatfelvételből jól kirajzolódott, hogy (i.) a személyes megállapodás keresése illetve a (ii.) szakértői konzultáció tekinthető általában elsődleges stratégiának, és ehhez képes az önálló jogi út keresése csak másodlagos jelentőségű. Azonban, ha a személyes megállapodás sikertelen, illetve a jogi szakértők javasolják a jogi utat, akkor a polgárok már hajlamosabbak a jogi eljáráshoz fordulni. Természetesen az esetek jellege is meghatározza ezt a hozzáállást, ugyanis az adatok alapján azt figyeltük meg, hogy intézményekkel szemben jelentősen csökken a jogosultságokon alapuló perindításra való hajlam, míg személyes konfliktusokban erre az átlagnál hajlamosabbak a polgárok, különös tekintettel a gyermekelhelyezéssel kapcsolatos jogvitákra. Az összehasonlító adatelemzés – holland és szerb adatok – azt erősítették meg, hogy ez a fajta jogidegenség regionális

jelenségnek is tekinthető, ugyanis a magyar és szerb lakosság attitűdjei nagy vonalakban hasonlóak e téren. A kiegészítő kvalitatív adatfelvételek – szakértői interjúk és fókuszcsoporthoz tartozó elemzés – sokat segítettek a kvantitatív adatfelvétel eredményeinek értelmezésében és elemzésében. E kiegészítő empirikus kutatások rámutattak arra, hogy a hátrányos szociális és műveltségi helyzet tovább csökkenti az egyéni jogosultágtudatot és e ponton a szakértői segítség kiemelt szerepet kaphat abban, hogy mégis, minden negatív hatás ellenére, a jog felé fordítsa az érintetteket (szakértői interjúk). Továbbá a jogi úttól való távolmaradásban nem kizárólag a jogi elidegenedés játszik fontos szerepet, hanem legalább ilyen lényegesek a peres eljárás költségei, melyek még a jogtudatosabb polgárokat is képesek elrettenteni jogaik érvényesítésétől (fókuszcsoporthoz tartozó elemzés).

Másodsorban, módszertani szempontból azt is feltételeztük, hogy a korábbi, általános jogi kultúrára vonatkozó kutatás során alkalmazott kérdéseink nem voltak megfelelőek több szempontból sem (*A magyar lakosság jogtudta*, K-105552, kutatásvezető: Gajduschek György, 2012-2016), és ezért egy új, több elemre épülő, illetve összehasonlító adatokon alapuló vegyes módszertannal kell a problémát megvizsgálni (H1.2.).

A kutatás eredményeinek fényében jól látható, hogy ez a kiinduló hipotézis is helytálló volt.

Elsőként meg kell említeni, hogy jelentősebb elméletépítési munkát végeztünk annak érdekében, hogy a kutatás szempontjából jól operacionalizálható kérdéseket tudjunk megfogalmazni. Ennek keretében – összehasonlítva a korábbi, a magyar jogi kultúra általánosságára vonatkozó kutatásunkkal – szűkítettük az alkalmazott fogalomrendszerünket. Már nem a jogi kultúra vagy jogtudat általánosságát kívántuk vizsgálni, hanem annak egy jobban körülhatárolható elemét: az ún. jogosultágtudatot. Értelmezésünkben a jogosultágtudat arra mutat rá, hogy a polgárok mindennapi konfliktusaik megoldásai során milyen feltételek mellett és mennyire képesek egy adott konfliktushelyzetet a jogok szempontjából értelmezni és mennyire hajlandóak a jogi intézményrendszerhez fordulni, amennyiben úgy érzik, hogy jogsérelmet szenvedtek el. A jogosultágtudat fogalma véleményünk szerint fókuszáltabb és analitikusabb természetű a jogi kultúra vagy jogtudat fogalmával összehasonlítva, és így körülhatároltabb vizsgálatok elvégzését teszi lehetővé. Annak érdekében, hogy a jogosultágtudatot a kérdőíves kutatásban is jól felhasználható kérdésekben is meg tudjuk ragadni – hasonlóan Marc Hertogh egy megoldásához¹ – azt további komponensekre bontottuk. Ezek a következők voltak: (i.) a jogi éberség, azaz annak lehetősége, hogy egy konfliktushelyzetben valaki képes-e észlelni a jogi dimenziót; (ii.) a jogok azonosítása, azaz vajon képes-e egy érintett egy mindennapi konfliktushelyzetben legalább alapvető szinten a „jogok nyelvén” megfogalmazni az álláspontját; és (iii.) a jogi mobilizáció, amely arra utal, hogy nem elég tisztában lenni egy helyzet jogi jellegével és az esetleges jogsérellemmel, az is szükséges, hogy valaki tudatosan a jog intézményrendszeréhez kívánjon fordulni jogorvoslat érdekében.²

Úgy véljük, hogy ez a háromdimenziós jogosultágtudat-fogalom lehetővé teszi, hogy a jogosultásokkal kapcsolatos részattitűdöket – a jogosultások felismerése és azonosítása, a jogok nyelvének használata, a jogi eljárás indításának készsége – a jogosultásokhoz való viszony prizmáján keresztül szintetizáljuk. Emiatt azon az állásponton vagyunk, hogy ez a koncepció a korábbi egydimenziós megközelítéseknél pontosabban ragadja meg a jogosultágtudat komplex jelenségét és jobban operacionalizálható kutatásunk céljaira.

Másodsorban meg kell említeni, hogy a kutatás során vegyes módszertant alkalmaztunk, ami esetünkben azt jelentette, hogy kérdőíves adatfelvétel mellett kvalitatív adatfelvételt is

---

¹ Lásd Marc Hertogh: *Nobody's Law. Legal Consciousness and Legal Alienation in Everyday Life*. London, Palgrave Macmillan, 2018. 49–63.

² Lásd részl.: Balázs Fekete-Attila Bartha-György Gajduschek-Fruzsina Gulya: „Rights Consciousness in Hungary and Some Comparative Remarks. Could an Increasing Level of Rights Consciousness Challenge the Autocratic Tradition?” *manuscript* 5–6.

végeztünk a kutatás második felében, egyrészt szakértői interjúk készítésével, másrészt pedig fókuszcsoporthoz tartozó kutatás segítségével. A két típusú adatfelvételt úgy kapcsoltuk össze, hogy a kvantitatív eredmények számunkra fontosabb elemeit vizsgáltuk tovább a kvalitatív technikák segítségével. Ez a megközelítés jelentősen bővítette kutatói mozgásterünket, és a következtetéseink tudományos érvényességét is erősítették, mivel lehetővé tették, hogy a kérdőíves adatfelvétellel nyert „számok” és statisztikai összefüggések mögé tekintsünk, és így pontosabb képet kapjunk a vizsgált kérdésekről.³

A kvantitatív adatfelvételnél az összehasonlító elemzés módszerét is alkalmaztunk, mivel meg vagyunk győződve arról, hogy a jogi kultúrára vonatkozó egyes indikátorok elemzésének valójában csak összehasonlító keretben van értelme. E tekintetben a holland adatok egy valóban nyugati természetű jogi kultúrával való összehasonlítását tették lehetővé, míg a szerb adatok segítettek a regionális sajátosságok vizsgálatában. Az összehasonlító adatelemzés mutatott például arra rá, hogy a jogi mobilizáció esetében a jogi mobilizáció pozitív ösztönzői a magyar jogi kultúrában gyengébbek, mint Szerbiában és Hollandiában, továbbá a magyar jogi kultúrában a legkisebb a különbség a negatív és pozitív ösztönzők között, tehát Magyarországon várják a polgárok a legkisebb relatív előnyt a konfliktusok jogi megoldásától.⁴

Az eredmények tartalmi elemzéséhez két kiinduló hipotézist fogalmaztunk meg a kutatás kezdetekor a releváns nemzetközi szakirodalom áttekintését követően.

Az első ezek közül arra vonatkozott, hogy a közintézményekkel szembeni bizalomhiány negatívan hat a polgárok jogtudatosságára (H2.1.). Ez az összefüggés a kvantitatív és a kvalitatív eredmények elemzése alapján általánosságban megállapítható. A jogi éberség komponensének elemzése például arra mutatott rá, hogy jól érzékelhető egy „személyes – intézményi konfliktus” tengely léte a mindennapi konfliktusok kezelése kapcsán. Noha a jogi éberség szintje általában meglehetősen alacsony a kérdőíves adatfelvétel eredményei alapján, az mégis jól látszik, hogy a polgárok nagyobb arányban hajlamosabbak személyes konfliktusok (gyermek elhelyezési megállapodás megszegése, szóbeli megállapodás megszegése) esetén jogi problémaként (is) látni az adott esetet és a jogi irányú megoldást fontolóra venni, mint azokban a konfliktushelyzetekben, amikor intézményekkel kerülnek szembe, különösen ha állami intézményekkel, mint az adóhatóság vagy a rendőrség.⁵ Ez a jelenség véleményünk szerint általánosságban az állami intézményekkel szembeni alacsony közbizalomra utal.

Ezt az eredményt kifejezetten izgalmasan árnyalták a szakértői interjúk és a fókuszcsoporthoz tartozók. A szakértői interjúk – ahol olyan szakértők szólaltak meg, akik jogi segítségnyújtással és ingyenes jogi képviselettel foglalkoztak – egyrészt megerősítették, hogy a hozzájuk fordulókat általában idegenkednek a formális jogi eljárásoktól – ez alól erős kivételt jelentenek a munka világával kapcsolatos ügyek – azonban arra is rámutattak, hogy ebben jelentős szerepet játszik az információ hiánya is. Azaz a hozzájuk forduló ügyfelek jelentős része egyáltalán nincs tisztában a jogi igények érvényesítéséhez kapcsolódó legalapvetőbb kérdésekkel sem, és ez valószínűleg az e rendszer működésében vetett állampolgári bizalmat is korrodálja.⁶

A fókuszcsoporthoz tartozó kutatásból pedig az rajzolódott ki, hogy az általános bizalomhiány létezik a viták jogi útra terelésével kapcsolatban, de a más utakon történő igényérvényesítésben emellett nagy szerepet játszik a költségek mérlegelése. Több fókuszcsoporthoz tartozó résztvevő is

---

³ Lásd Balázs Fekete: „Rights Consciousness in Hungary: What is Behind the Numbers? Lessons of a Focus Group Study” in Rogger Cotterrell-Hakan Hyden-David Nelken-Ulrike Schultz: *Remembering Reza Banakar* (Hart, Oxford, 2022).

⁴ Fekete et al. 15–19.

⁵ Ibid. 9.

⁶ Lásd: Gulya Fruzsina: „A jogosultságtudat kvalitatív megközelítése: a szakértői interjúk tanulságai” *JTIBlog*, 2020. <https://jog.tk.hu/blog/2020/03/a-szakertoi-interjuk-tanulsagai>

rámutatott, hogy ha egy konfliktushelyzet tétje anyagilag csekély, akkor egyszerűen szerintük nem érdemes a költséges, beleértve az ügyvédek munkadíját is, jogi eljárást igénybe venni. Izgalmas további eredmény volt, hogy a beszélgetések résztvevői nem csak a bírósági úttal szemben fejeztek ki sokszor bizalmatlanságot, hanem annál erősebb bizalmi deficitet fogalmaztak meg az ügyvédekkel szemben általában.

A fenti eredmények jól mutatják, hogy a közbizalom hiánya két szempontból is megjelenik a magyar jogosultságkultúrában. Egyrészt azonosítható egy általános bizalomhiány, amennyiben állami intézményekkel szembeni konfliktusokról van szó, és ez – összehasonlítva a személyközi konfliktusokkal – egyértelműen negatívan befolyásolja jogosultságtudat szintjét. Másrészt, amint azt a kvalitatív kutatások jelzik, magával a jogérvényesítés állami intézményrendszerével szembeni bizalmatlanság sem elhanyagolható a jogosultságtudat működésében. E bizalomhiány kialakulásában fontos szerepet játszik a bírósági rendszer működésével kapcsolatos általános információhiány, illetve a költségalapú mérlegelés, mert lehetnek olyan esetek, amikor annyira alacsony a jogvita értéke, hogy annak ellenére nem tereli jogi útra az ügyét, hogy az jogi szempontból teljesen megalapozott.

Második kiinduló hipotézisünk az eredmények elemzéséhez az volt, hogy a személyes sérülékenység magas szintje szintén negatívan hat a polgárok jogtudatosságára (H.2.2.). A személyes sérülékenység a statisztikai elemzés szintjén megragadható az egyes jogosultságtudati komponensekkel szignifikáns kapcsolatba hozható társadalmi és demográfiai változók vizsgálatán keresztül. E problémakörnél abba a nehézségbe ütközünk, amit a nemzetközi szakirodalom már régebb óta exponált: a joggal kapcsolatos attitűdök általában csak gyenge kapcsolatba állíthatók szocio-demográfiai változókkal,⁷ ha egyáltalán lehetséges ilyen kapcsolatot megállapítani. E kapcsolatok a jogosultságtudat első két komponense – jogi éberség és jogok azonosítása – esetében valóban gyengék és sérülékenység szempontjából nem relevánsak, azonban a jogi mobilizáció komponense esetében már e hipotézis szemszögéből is lényegesnek tűnnek. A jogi éberség elemzésénél ugyanis azt láthatjuk, hogy a nem és a negatív – azaz a jogi eljárástól elrettentő – jogi mobilizációs tényezők kapcsán egyértelmű szignifikáns összefüggés fedezhető fel. Eredményeink szerint ugyanis a nők a férfiakhoz képest határozottan jobban tartanak a jogi döntések kikényszerítésének hiányától, az eljárások túlzott költségétől, illetve bonyolultságától és érthetlenségétől is, azaz számukra a jogérvényesítés mechanizmusa még inkább visszatartó erő, mint valódi cselekvési lehetőség. Hasonló összefüggést fedezhetünk fel a jogi tapasztalat szemszögéből, azoknál, akik még sosem olvastak jogszabályt, nem konzultáltak ügyvéddel, vagy vettek részt jogi eljárásban ez egyértelműen negatív irányban hat a jogi mobilizációs attitűdjeikre. Mint látható, vannak olyan tényezők, a nem és a tapasztalat hiánya, melyeket lehet a társadalmi sérülékenység jeleként is értelmezni, és ezeknek van egyértelmű hatása a jogosultságtudatra, döntően a jogi mobilizáció komponensén keresztül.

A kvalitatív adatgyűjtés eredményei egyértelműen megerősítették a sérülékenység negatív hatását a jogosultságtudatra. A szakértői interjúkban többször megjelent, hogy az iskolai végzettségnek és a vagyoni helyzetnek – melyek alacsony szintje szintén a társadalmi sérülékenység ismérvei lehet – komoly hatása van a jogosultságtudatra. Az alacsony iskolai végzettségű és/vagy mélyszegénységben élők jogosultságtudata rendkívül alacsony jogi éberségi szinttel jellemezhető, a nyelvi kompetenciáik is hiányoznak az igényeik és problémáik alapvető jogi megfogalmazásához. Általában nem is e személyek, hanem a környezetükben élő, magasabb végzettségű vagy esetleges korábbi jogi tapasztalatokkal rendelkezők keresik fel a jogsegélyt nyújtó szervezeteket és próbálnak tájékozódni. A fókuszcsoporthozos beszélgetések arra mutattak rá élesen, hogy a korábbi jogi tapasztalatnak döntő szerepe lehet a jogtudatosságban, ugyanis azoknál, akiknek már volt egy lezárt jogi ügye, egyértelműen érezhető volt a

---

⁷ Lásd: James L. Gibson and Gregory A. Caldeira, "Legal Cultures of Europe" *Law & Society Review* (1996) 71–73.

szaktudásbeli előny, amely nyelvi kompetenciákban is kifejeződött, hiszen – gyakran helyesen – használtak alapvető jogi kifejezéseket történeteik elmondása során.

A személyes sérülékenység tehát a jogosultságtudat szempontjából leginkább a nemmel, a jogi tapasztalattal, az iskolai végzettséggel és a vagyoni helyzettel függhet össze eredményeink alapján, és amennyiben e tényezők közül vannak olyanok, melyek egy adott személy esetében gyengék akkor feltételezhetjük, hogy a jogtudatosság esetében az átlagnál gyengébb lesz. Ez különösen jellemző lehet a jogi mobilizáció esetében, ami jelentősen fékezheti azt, hogy az ilyen személyek ügyei a bíróság elé kerüljenek.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a rendszerváltást követően nem változott meg alapvetően a magyar jogosultságkultúra szerkezete, a jogosultságok szerepe továbbra is csekély, összehasonlítva az egyéni konfliktusmegoldás egyéb lehetőségeivel. Az adatok alapján megfigyelhető, hogy vannak olyan szocio-demográfiai jellemzők, mint például az iskolázottság szintje, a vagyoni helyzet, vagy a jogi tapasztalat, melyek erősíthetik a jogosultságtudatot egyes csoportok szintjén, de összességében még mindig a jogi elidegenedés a meghatározó minta. A magyar eredmények sok ponton egybevágóak a szerb eredményekkel, így a magyar eredmények legalább hipotézisszerűen alkalmazhatónak tűnnek további regionális megállapítások megfogalmazásához. Azaz a jogosultságkultúra hiánya, mely létre Sajo András már a 80-as években meggyőzően rámutat, továbbra is hazai – és valószínűsíthetően bizonyos szintig a regionális – jogi kultúra valósága.

3. A projekt további eredményei

A fenti tartalmi jellegű eredmények mellett szeretnék arra rámutatni, hogy a projekt további, tudományos szempontból értékelhető eredményeket is elért.

(i.) Hozzájárult a hazai jogszociológiai diskurzus erősítéséhez és a jogszociológiai irányú gondolkodás szélesebb körű megismertetéséhez. A rendezvényeinken nem csak a szűken értelmezett szakmai közösség tagja vettek részt és kapcsolódtak be a vitákba, hanem más jogtudományi területek képviselői.

(ii.) A projekt keretében az eredmények szélesebb körű nemzetközi disszeminációját is megkíséreltük, és ez minden bizonnyal hozzájárult a hazai jogszociológiai eredmények nemzetközi reprezentációjához is. A projekt támogatásának köszönhetően bekapcsolódtunk a *Research Committee on Legal Sociology* nemzetközi szervezet munkájába, és ezen keresztül a nemzetközi szakmai közösség is megismerhette a kortárs magyar jogszociológia eredményeit. Továbbá gyakorlati eredmény, hogy a magyar kutatók ennek köszönhetően bekapcsolódhatnak nemzetközi projektekbe (<https://www.rug.nl/rechten/news/archief/2021/nwo-open-competitie-subsidie-voor-versterking-van-de-rechtsstaat-in-europa?lang=en>).

(iii.) Tudatosan törekedtünk fiatal kutatók bevonására is projekttel kapcsolatos tevékenységekbe, noha nem voltak hivatalosan tagja a kutatócsoportnak. Szontágh Veronika és Matyasovszky-Németh Márton e projekthez kapcsolódva szerezhették meg első előadói és nemzetközi publikációs tapasztalataikat, és ez minden bizonnyal hozzájárult szakmai fejlődésükhöz.

Mellékletek

1. számú melléklet, a projekt keretében végzett empirikus adatfelvételek (kérdőív, interjú, és fókuszcsoport)
2. számú melléklet, a projekt keretében szervezett események
3. számú melléklet, a projekt résztvevőinek tudományos előadásai a projekt keretében
4. számú melléklet tudományos publikációk a projekt keretében (megjelenés előtt állóak is)

1. számú melléklet

Empirikus adatfelvételek a projekt keretében

Holland, magyar és szerb kérdőíves kutatás a jogtudatosság körében 800 fős mintákon; készítette a Kantar-Hoffmann piackutató cég (2019 május-június)

Szakértői interjúk professzionális jogi segítséget nyújtó személyekkel: készítette Gulya Fruzsina, szociológus (2019 szeptember-december)

Három online fókuszcsoport a jogtudatosság körében, 120 perc körüli időtartamokkal, készítette: ReserachCenter piackutató cég (2020 december)

2. számú melléklet

A projekt keretében szervezett tudományos események

2018. április 25. *Rights Consciousness and Legal Cultures: Theoretical Perspectives* International workshop. (keynote: David Nelken, KCL)
<https://jog.tk.hu/esemeny/2018/03/international-workshop-rights-consciousness>

2018. október 25. *Rights Consciousness and Legal Cultures: Empirical Research Experiences* International workshop (Keynote: Marc Hertogh, Groningen)
<https://jog.tk.hu/esemeny/2018/09/rights-consciousness-and-legal-cultures>

2019. szeptember 17. *A magyar jogosultsággkultúra empirikus kutatása*. Műhelybeszélgetés
<https://jog.tk.hu/esemeny/2019/08/a-magyar-jogosultsagkultura-empirikus-kutatas>

2020. szeptember 24. *A jogtudat és jogi kultúra kutatásának perspektívái*.
Műhelykonferencia. <https://jog.tk.hu/esemeny/2020/08/otka-zarokonferencia-a-jogtudat>

2021. június 9. *Rights Consciousness in Hungary: Findings and Perspectives*. Online international workshop. <https://jog.tk.hu/esemeny/2021/05/rights-consciousness-in-hungary>

3. számú melléklet

A projekt résztvevőinek előadásai a projekt keretében

2017. október 19. Gajdusчек György és Fekete Balázs „A magyar jogi kultúra” *JTI előadás*
<https://jog.tk.hu/esemeny/2017/09/magyar-jogi-kultura>

2018. május 3. György Gajdusчек and Balázs Fekete „Lack of rights consciousness in the legal cultures of Central-Europe and Balkans. Myth or reality? A comparative study” 10th *Central and East European Forum of Young Legal, Political and Social Theorists*, Timisoara,
<http://www.cee-forum.org/2018>

2018. október 18. Balázs Fekete „The Study of Legal Culture in Hungary” Max Planck Institute for ethnologische Forschung, Halle.

2019. június 20. Balázs Fekete „What Do Hungarian People Know About the Law and Why is This Relevant still? Lessons from Some Hungarian Empirical Researches” *Linking Generations for Global Justice, RCSL Conference*, Onati
https://www.iisj.net/sites/default/files/190618_final_programme.pdf

2019. június 20. György Gajdusчек „Knowledge of Law in Hungary: Indicators, Influencing Factors and Their Change in the Past Half Century. An Empirical Analysis” *Linking Generations for Global Justice, RCSL Conference*, Onati
https://www.iisj.net/sites/default/files/190618_final_programme.pdf

2019. szeptember 17. Fekete Balázs „A jogosultság tudat szerkezete. Elmélet és empiria” *A magyar jogosultság kultúra kutatása*, TK JTI, Budapest. <https://jog.tk.hu/esemeny/2019/08/a-magyar-jogosultsagkultura-empirikus-kutatasa>

2019. szeptember 17. Bartha Attila „A jogosultság tudat kutatásának módszertani dilemmái” *A magyar jogosultság kultúra kutatása*, TK JTI, Budapest. <https://jog.tk.hu/esemeny/2019/08/a-magyar-jogosultsagkultura-empirikus-kutatasa>

2019. szeptember 17. Gajdusчек György „Az összehasonlító adatelemzés lehetőségei” *A magyar jogosultság kultúra kutatása*, TK JTI, Budapest. <https://jog.tk.hu/esemeny/2019/08/a-magyar-jogosultsagkultura-empirikus-kutatasa>

2019. október 10. Balázs Fekete „The relevance of rights consciousness: the case of Hungary” *Legal Sociology Workshop*, Lund University, Lund.

2019. november 7. Fekete Balázs „Jogosultság tudat, jogi elidegenedés, autokratikus hagyomány”, TK JTI, Budapest <https://jog.tk.hu/esemeny/2019/10/eloadas-fekete-balazs-jogosultsagtudat>

2020. szeptember 24. Fekete Balázs „A kutatás három tanulsága” *A jogtudat és a jogi kultúra kutatásának perspektívái*, TK JTI, Budapest
<https://jog.tk.hu/esemeny/2020/08/otka-zarokonferencia-a-jogtudat>

2020. szeptember 24. Bartha Attila „A kutatás módszertani útvesztői” *A jogtudat és a jogi kultúra kutatásának perspektívái*, TK JTI, Budapest
<https://jog.tk.hu/esemeny/2020/08/otka-zarokonferencia-a-jogtudat>

2020. szeptember 24. Gajduschek György „Hogyan befolyásolja a jogi kultúra a jogállam intézményrendszerét?” *A jogtudat és a jogi kultúra kutatásának perspektívái*, TK JTI, Budapest
<https://jog.tk.hu/esemeny/2020/08/otka-zarokonferencia-a-jogtudat>

2021. február 2. Balázs Fekete „Rights consciousness in Central Europe” *Faculty Higher Seminar*, Örebro University, Örebro (online)

2021. június 9. Balázs Fekete „A summary of project findings and new questions” *Rights Consciousness in Hungary: Findings and Perspectives* Online international workshop, TK JTI
<https://jog.tk.hu/esemeny/2021/05/rights-consciousness-in-hungary>

4. számú melléklet

A projekt keretében megjelent és előkészületben lévő publikációk

Szontágh Veronika: „Beszámoló a Rights Consciousness and Legal Cultures: Theoretical Perspectives című workshopról” *JTIblog*, 2018. <https://jog.tk.hu/blog/2018/05/beszamolo-rights-consciousness-and-legal-cultures>

Veronika Szontagh: „Rights Consciousness in the Legal Cultures of Central-Europe and the Balkans” *RCSL Newsletter* 2018/2 6–8. http://rcsl.iscte.pt/rcsl_nl_2018_2.pdf

Márton Matyasovszky-Németh: „International Workshop: Rights Consciousness and Legal Cultures in Hungary” *RCSL Newsletter* 2019/1 5–6. http://rcsl.iscte.pt/rcsl_nl_2019_1.pdf

Szontágh Veronika: „Gondolatok „A magyar jogosultságkultúra empirikus kutatása” című workshopról” *JTIblog*, 2019. <https://jog.tk.hu/blog/2019/11/a-jogosultsagkultura-empirikus-kutatasa-workshoprol>

Balázs Fekete (ed.): „Schwerpunktthema: Rights Consciousness and Legal Cultures in Central and Eastern Europe. Papers of the Research Project of the Hungarian Academy of Sciences „Lack of Rights Consciousness in the Legal Cultures of Central Europe and Balkans: Myth or Reality” *Jahrbuch für Ostrecht 2019* (München, C.H. Beck, 2019) 161–250.

(a teljes anyag elérhető itt:

<https://drive.google.com/file/d/1ZairEsz7aRJGppDmFLAc1qy4KS-kEIR/view?usp=sharing>)

Balázs Fekete: „The Relevance of Studying Legal Cultures in Central and East Europe. Introduction to the special section of the *Jahrbuch für Ostrecht*” *Jahrbuch für Ostrecht 2019* (München, C.H. Beck, 2019) 161–163.

György Gajduschek: „Wild East and Civilised West? Some indicators of legal culture in Hungary, Serbia and the Netherlands. An empirical comparative assessment” *Jahrbuch für Ostrecht 2019* (München, C.H. Beck, 2019) 165–184.

Balázs Fekete: „Rights Consciousness in the CEE Region: Lessons from Earlier Studies” *Jahrbuch für Ostrecht 2019* (München, C.H. Beck, 2019) 184–201.

Danilo Vuković, Slobodan Cvejić: „Attitudes Towards the Rule of Law in Contemporary Serbia: A Coherent Legal Culture?” *Jahrbuch für Ostrecht 2019* (München, C.H. Beck, 2019) 203–220.

Márton Matyasovszky-Németh: „Taking Socio-Legal Studies Seriously: Some Comments on the Status of Social Rights in Hungary” *Jahrbuch für Ostrecht 2019* (München, C.H. Beck, 2019) 221–234.

Katarína Šipulová: „ECtHR – Ally, Adversary, or Foe? The Attitudes of Judges Towards International Human Rights Law in the (Post-)Transitioning Area” *Jahrbuch für Ostrecht 2019* (München, C.H. Beck, 2019) 235–250.

Bartha Attila-Fekete Balázs-Gajdusчек György: „A jogosultságkultúra empirikus elemzése: elméleti és módszertani előfeltevések” *JTIBlog*, 2019.

<https://jog.tk.hu/blog/2019/07/a-jogosultsagkultura-empirikus-elemzese-elofeltevesek>

Bartha Attila-Fekete Balázs-Gajdusчек György: „A jogosultságkultúra empirikus elemzése: a jogi éberség komponense” *JTIBlog*, 2019. <https://jog.tk.hu/blog/2019/07/jogi-eberseg>

Bartha Attila-Fekete Balázs-Gajdusчек György: „A jogosultságkultúra empirikus elemzése: a jogok azonosításának komponense” *JTIBlog*, 2019.

<https://jog.tk.hu/blog/2019/07/a-jogok-azonositasa>

Bartha Attila-Fekete Balázs-Gajdusчек György: „A jogosultságkultúra empirikus elemzése: a jogi mobilizáció komponense” *JTIBlog*, 2020. <https://jog.tk.hu/blog/2020/03/a-jogi-mobilizacio-komponense>

Gulya Fruzsina: „A jogosultságtudat kvalitatív megközelítése: a szakértői interjúk tanulságai” *JTIBlog*, 2020. <https://jog.tk.hu/blog/2020/03/a-szakertoi-interjuk-tanulsagai>

Fekete Balázs: „Jogi kultúra és jogosultságkultúra. Egy lehetséges fogalmi háló vázlata” *Miskolci Jogi Szemle*, 2020/1. különszám. 88–93.

Balázs Fekete: „Some Specific Central European Experiences May Help to Increase Understanding of the Legal Reality in The Western Countries” *Droit et Société*, 2020/1. 149–157.

előkészületben

Balázs Fekete-Attila Bartha-György Gajdusчек-Fruzsina Gulya: „Rights Consciousness in Hungary and Some Comparative Remarks. Could an Increasing Level of Rights Consciousness Challenge the Autocratic Tradition?” 23 p. (beküldve a *Review of Central and East European Law* folyóirathoz 2021 április végén, a lektori véleményeket várjuk, az NKFIH támogatás feltüntetve)

(a kézirat elérhető itt:

<https://drive.google.com/file/d/10ZvkDy6Wpgr8fdJBKludmdA4eFWsCbMh/view?usp=sharing>)

Balázs Fekete: „Rights Consciousness in Hungary: What is Behind the Numbers? Lessons of a Focus Group Study” in Rogger Cotterrell-Hakan Hyden-David Nelken-Ulrike Schultz: *Remembering Reza Banakar* (Hart, Oxford, 2022). (megjelenésre elfogadva, NKFIH támogatás feltüntetve, review folyamat lezajlott, a javított változat visszaküldve)

(a kézirat elérhető itt:

<https://drive.google.com/file/d/13qYAJcH8ZI8Sy1XgdTEAsQtcueCsMI93/view?usp=sharing>)